

Katarzyna Javaheri

Wydział Orientalistyczny
Uniwersytet Warszawski

KABUL – STOLICA BEZ PAŃSTWA

MIASTO JAKO PRZEDMIOT BADAŃ INTERDYSCYPLINARNYCH

Definicja pojęcia „miasto” zmieniała się wraz z upływem czasu; początkowo miastami były osiedla o charakterze handlowym lub obronnym, współcześnie o tym statusie decyduje gęsta zabudowa i profil wykonywanych przez mieszkańców zawodów. Ponieważ miasto rodzi i rozwija się zawsze wraz z cywilizacją, jego kształt opisuje charakter danego regionu i stanowi o jego odrębności społecznej, kulturowej oraz historycznej. Analizując jego układ przestrzenny i wygląd, można nakreślić funkcje osady i zamożność jej mieszkańców, a także to, czy dane miasto powstało w procesie długoletnich przemian, czy też w wyniku jednorazowego planowanego działania.

Miasto znajduje się w zakresie badań wielu dyscyplin naukowych – jest przedmiotem zainteresowań nie tylko geografii i architektury, ale także socjologii czy kulturoznawstwa. Ponieważ charakter środowiska geograficznego, społecznego i kulturowego to główne czynniki wpływające na odrębność miasta na tle innych, jest ono ważnym elementem w badaniach nad kulturą danego państwa lub regionu. Bardzo cenny w interdyscyplinarnych badaniach jest fakt, że miasto, mimo iż wciąż się rozwija, wchłania i zachowuje stare elementy. Do zespołu uwarunkowań, które wpływają na rozwój miasta, badacze zaliczają wiele czynników, jednakże uczeni zajmujący się miastami orientalnymi¹ uznają za najważniejsze dwa z nich, mianowicie czynniki religijne i militarne.

¹ Termin „miasto orientalne” jest często utożsamiane z „miastem islamskim” lub nawet z dużo węższym pojęciem „miasta arabskiego”. Cyt. za: M. Pirveli, *Miasto gruzińskie w świetle europejskiej i orientalnej koncepcji urbanistycznej*, Dialog, Warszawa 2002, s. 11.

Szacuje się, że w 2003 roku około 48% całej populacji światowej mieszkało w miastach. Odsetek ten ma w 2030 roku osiągnąć pułap 61%². Afganistan znacznie odbiega od średniej światowej, gdyż tylko 2% jego powierzchni to tereny zurbanizowane, z czego największy udział przypada stolicy kraju, Kabulowi.

ZARYS HISTORII KABULU

Według legendy Kabul został założony przez Kaina i Abla³. Jego położenie już od zamierzchłych czasów było strategiczne, ze względu na bliskość oddalonej zaledwie o 190 km Przełęczy Chajberskiej⁴, która przecinając Hindukusz, łączy Afganistan z Pakistanem. W starożytności przebiegał tamtędy szlak łączący Azję Środkową z Azją Południową. Pierwsze ślady osadnictwa na tym terenie pochodzą już z III tysiąclecia p.n.e.⁵ Dzisiejszy Kabul znajdował się na terenach wielkich imperiów i obszarach wpływów różnych religii i kultur – hellenizmu w czasach Seleucydów, buddyzmu w czasach Kuszanów i w końcu islamu po podboju arabskim.

W starożytności miasto identyfikowane z terenami współczesnego Kabulu leżało w granicach perskiego imperium Achemenidów. Następnie po podboju Aleksandra Wielkiego w 329 r. p.n.e. Grecy Baktryjscy wybudowali w okolicach własne miasto, które nazwali Parapamissos. Następnie miasto pojawia się w zapiskach z I w. n.e., autorstwa Strabona i Pliniusza pod nazwą Ortospana⁶. W kolejnym stuleciu wspomina je również Ptolemeusz, tym razem jako Kaburę nad rzeką Kophen⁷. Mimo iż handel i strategiczne położenie były głównymi czynnikami rozwoju ówczesnego Kabulu, stracił on swoją pozycję na rzecz Aleksandrii Kaukaskiej [dzisiejszy Bagram w prowincji Kapisa]. Współczesna nazwa stolicy Afganistanu pochodzi prawdopodobnie od nazwy własnej indoirañskiego ludu Kambodżów, o nieznaney etymologii, którą najczęściej wyprowadza się z sanskrytu⁸.

W V w. n.e. czasy panowania Kuszanów i Sasanidów dobiegły końca, gdy Biali Hunowie zdobyli Kabul. Z tego okresu pochodzi górująca nad miastem cytadela Bala Hiszar. W 664 r. Kabul został zdobyty przez Arabów, ale islam na dobre przyjął się w tym mieście dopiero w 871 r., za rządów dynastii Saffarydów. W tym czasie powstawały pierwsze meczety, a miasto zaczęło się rozwijać według schematu miasta muzułmańskiego. Kabul po raz pierwszy znalazł się pod panowaniem afgańskim w XII wieku, gdy władza nim dynastia Ghorydów. W czasie najazdu Czyngis-chana [1206–1227]

² Q. Djallalzada, *Planning the future development of Kabul*, [w:] *Development of Kabul: Reconstruction and planning issues*, B. Mumtaz, K. Noschis [ed.], Comportements, Lausanne 2004, s. 19.

³ P. Clammer, *Afghanistan*, Lonely Planet, London, s. 81.

⁴ Zwana też Przełęczą Chajber lub Chajbar.

⁵ *ABC Świat: Azja*, W. Maik [red.], Kurpisz, Poznań 2003, s. 21.

⁶ M. Schadl, *Historic notes on Kabul*, [w:] *Development of Kabul...*, dz. cyt., s. 14.

⁷ Tamże.

⁸ B.R. Chatterji, *A current tradition among the Kambojs of North India relating to the Khmers of Cambodia*, „Artibus Asiae” 3/1961, s. 253. Por. *Who are Kamboj?*, <http://www.kambojsociety.com/Kamboj.asp> [30.03.2008].

był bazą, z której jego wojska wyruszały na podbój Indii. Po niszczycielskich najazdach mongolskich miasto znów rozkwitło pod panowaniem timurydzkiego księcia Babura, który uczynił je stolicą w 1504 roku. Po zdobyciu Indii Babur przeniósł swoją siedzibę do Agry, a dla Kabulu nastały czasy powolnego, lecz systematycznego rozwoju. W 1738 roku miasto zostało zdobyte przez perskiego władcę Nader Szaha Afszara, który ogłosił się królem tych terenów. Po jego tragicznej śmierci w 1747 roku na tronie zasiadł jego afgański generał, Ahmad Szah Abdali z pasztuńskiego rodu Sadozaj. Datę tę uważa się za początek istnienia Afganistanu, jako samodzielnego państwa.

Kabul dopiero w 1776 roku odzyskał status miasta stołecznego, gdy władzę objął syn Ahmada Szaha, Timor Szah, który po trzech latach przeniósł się tam z siedziby swojego ojca – Kandaharu. Miasto liczyło wtedy 70 tysięcy mieszkańców⁹. Afganistan szybko rozpadł się na cztery niezależne księstwa, z których jednym był Kabul. W XIX w. graniczące z Indiami Brytyjskiemi Księstwo Kabulu stało się obszarem rywalizacji o wpływy między Rosjanami i Brytyjczykami. W owym czasie Kabul stał się także celem wypraw podróżników z Zachodu. W 1839 roku, podczas pierwszej wojny afgańsko-brytyjskiej, wojska brytyjskie zdobyły Kabul, jednak już po trzech latach wycofały się. Pod koniec XIX wieku kabulska populacja liczyła 140 tysięcy mieszkańców, czyli dwa razy więcej niż przed stu laty¹⁰. W tym czasie miasto było intensywnie rozbudowywane, także po lewej stronie rzeki Kabul, która do tej pory była jego naturalną, północno-zachodnią granicą. Do dnia dzisiejszego prawobrzeżną część miasta charakteryzuje niska zabudowa z wieloma bazarami, a lewobrzeżny Kabul jest bardziej nowoczesny, z widocznymi wpływami europejskimi. W połowie XX wieku powstały nowe dzielnice mieszkalne na lewym brzegu rzeki, takie jak Szare Nau i Karte Czar. Liczba mieszkańców wzrosła do 200 tysięcy¹¹. Pierwsze budynki zaprojektowane przez sowieckich inżynierów pojawiły się w stolicy w latach 70. XX wieku. Wtedy też Kabul zamieszkiwało 750 tysięcy osób¹².

Wpływy lewicowe [m.in. Ludowo-Demokratycznej Partii Afganistanu] zaczęły się wyraźnie zaznaczać w stolicy już w latach 60. XX wieku. W 1965 roku na ulicach Kabulu dochodziło do demonstracji i zamieszek studenckich. 27 kwietnia 1978 roku lewica afgańska doprowadziła do przewrotu [tzw. rewolucja kwietniowa], w wyniku którego zamordowany został premier Mohammad Daud. Jednakże socjalistyczny rząd wciąż spotykał się z oporem i silną opozycją ze strony większości Afgańczyków. Taki obrót spraw doprowadził do rozpoczęcia interwencji rosyjskiej w grudniu 1979 roku. Począwszy od tego momentu miasto przestało się rozwijać, tak też pozostało aż do upadku reżimu talibów pod koniec 2001 roku. W latach 1992–1996 z powodu wojny i głodu życie straciło ponad 50 tysięcy kabulczyków, a niezliczona ich liczba wyemigrowała z kraju. W czasie rządów mułły Omara [1996–2001] Kabul teoretycznie pozostawał stolicą Islamskiego Emiratu Afganistanu, chociaż mułła udał się tam w podróż tylko jeden raz. Na stałe rezydował w Kandaharze, który stał się rzeczywistym, choć nieoficjalnym ośrodkiem władzy.

⁹ Z. Breshna, *A program for the rehabilitation and development of Kabul's historic center*, [w:] *Development of Kabul...*, dz. cyt., s. 32.

¹⁰ M. Schadl, dz. cyt., s. 16.

¹¹ Tamże.

¹² Tamże.

WSPÓŁCZESNY KABUL

Stolica Afganistanu jest ponadtrzymilionowym, multietnicznym i multikulturowym miastem¹³. Jest zarazem jedynym afgańskim ośrodkiem miejskim, którego liczba mieszkańców przekracza milion. Populacja Kabulu wzrasta w bardzo szybkim tempie, prognozy mówią nawet o blisko pięciu milionach w 2015 roku¹⁴. Dla porównania drugi co do wielkości Kandahar liczy niecałe pół miliona. W Kabulu można spotkać żyjących obok siebie przedstawicieli wszystkich ludów Afganistanu. Wśród mieszkańców przeważają Tadżycy, których odsetek wynosi 45%, Pasztunowie i Hazarowie stanowią po 25% społeczności, miasto zamieszkują także Uzbegy [2%], Beludżowie [1%], Turkmeni [1%], a także coraz liczniejsi cudzoziemcy. Żadna z tych grup nie uzurpuje sobie prawa wyłączności do stolicy. Taki stan rzeczy nadaje jej wyjątkowy status neutralnego terenu w państwie, w którym na każdym kroku dochodzi do rywalizacji narodowościowo-plemiennej i klanowej. Charakterystyczną cechą Kabulu jest właśnie różnorodność i wzajemne przenikanie się różnych języków i kultur. Jakkolwiek spotkać można się ze wszystkimi językami narodów Afganistanu, jednakże językiem głównym na gruncie oficjalnym jest dari i wszelkie jego dialekty. Na ulicy również często usłyszeć można paszto. Wśród mieszkańców Kabulu powszechnym zjawiskiem jest dwujęzyczność, szczególnie u ludności, dla której dari nie jest pierwszym językiem.

Kabul w jego obecnym kształcie jest dla afgańskiej rzeczywistości swoistym *no-vum*. Pomimo iż różnice pomiędzy miastem stołecznym a resztą kraju od zawsze wyraźnie się zaznaczały, to w chwili obecnej kabulczycy coraz bardziej różnią się od swoich, mieszkających na prowincji, rodaków. Podczas gdy Kabul każdego dnia staje się miastem kosmopolitycznym, prowincja niewiele się zmienia. To właśnie stolica przyciąga komercyjne inwestycje; buduje się tu chronione osiedla wzorowane na modelu zachodnim, wielkie centra handlowe i nowoczesne hotele. W 2005 roku nastąpiło otwarcie kompleksu „Kabul City Center” z luksusowym centrum handlowym i 4-gwiazdkowym, nowoczesnym hotelem Safi Landmark, w którym doba kosztuje ponad \$200. W 5-gwiazdkowym hotelu „Serena” ceny również sięgają \$200. Tak wygórowana kwota to równowartość średniego dochodu przeciętnego Afgańczyka za okres 2,5 miesiąca¹⁵. W chwili obecnej w budowie jest inny 5-gwiazdkowy hotel znanej na całym świecie sieci Marriott. W Kabulu z powodzeniem prosperuje kilkadziesiąt restauracji oferujących kuchnię międzynarodową, a wśród nich francuska „L’Atmosphere”, włoska „B’s Place”, niemiecka „Deutscher Hof Kabul” czy też „Flower Street Cafe” oferująca posiłki prosto z Kalifornii. Swoje miejsce w stolicy znalazły również lokale typu fast food, które w swojej ofercie mają również dostawę na telefon.

¹³ Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat, *World Population Prospects: The 2006 Revision and World Urbanization Prospects: The 2007 Revision*, <http://esa.un.org/unup> [30.03.2008].

¹⁴ Tamże.

¹⁵ W 2007 r. przeciętny roczny dochód w Afganistanie wyniósł \$1000. Por. *CIA Factbook*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/af.html> [30.03.2008]. Według danych polskiego MSZ roczny dochód na osobę wynosi zaledwie \$280. Por. <http://www.polskapomoc.gov.pl/Afganistan,18.html> [30.03.2008].

Działają tu siedem uczelni wyższych, z których najbardziej znany jest Uniwersytet Kabuński, a także Politechnika Kabulska i Uniwersytet Amerykański. Centra kulturalne, takie jak British Council, Centre Culturel Français i Goethe Instytut, zachęcają do odwiedzin, zapraszając na pokazy filmów, wystawy i koncerty. Wydawane są anglojęzyczne magazyny i informatory dla cudzoziemców, takie jak „What’s On in Kabul” lub „Survival Guide to Kabul”. Swoją działalność zaznacza szesnaście różnych banków, z których niektóre oferują dostęp do bankomatów obsługujących także walutę amerykańską. W mieście działają kilka filii Western Union i wiele kafejek internetowych. Te zdobycze kultury globalnej, powszechnie obecne w Kabulu, stoją w ogromnym kontraście z realiami prowincjonalnych osad i miasteczek afgańskich, gdzie często nie ma linii telefonicznych, prądu czy nawet studni, a jedyną łączność ze światem utrzymuje się za pomocą radioodbiornika na baterie. Stołeczna, wciąż rozwijająca się pręźnie infrastruktura, przyciąga odważniejszych zagranicznych inwestorów, którzy, gdy już znajdują się na afgańskiej ziemi, niechętnie opuszczają stolicę. Jednak nawet Kabul nie jest terenem całkowicie bezpiecznym. Pomimo iż hotel „Serena” znajdował się wraz z ośmioma innymi kabuńskimi hotelami na liście MOSS [Minimal Operation Security Standards], czyli spełniał amerykańskie standardy bezpieczeństwa i nie wymagał dodatkowej ochrony, 14 stycznia 2008 roku dokonano w nim zamachu bombowego. Kolejny atak rakietowy na „Serenę” miał miejsce 28 października 2009 roku.

Kabul boryka się również z problemami innego rodzaju: ponieważ wciąż brakuje ujednoliconego planu zagospodarowania miasta, rozrasta się ono w całkowicie niekontrolowany sposób. Władze nie są w stanie zapewnić wszystkim mieszkańcom dostępu do podstawowych dóbr, takich jak woda i prąd. Pod koniec 2007 roku Rada Miasta Kabulu ogłosiła kontrowersyjny plan upiększania stolicy. Do jesieni 2008 roku wszyscy mieszkańcy, których domy położone są na zboczach górskich otaczających stolicę, mieli zostać wysiedleni, a zwolnione przez nich tereny pokryte roślinnością¹⁶.

Szybka ewolucja trybu życia mieszkańców Kabulu w stronę społeczeństwa konsumpcyjnego, rzutuje na rozwój powszechnej korupcji i łapówkarstwa. Rosną dysproporcje społeczne, a wpływowo rodziny działają na zasadach mafijnych – nie dopuszczając do udziałów w swoich interesach ludzi z nimi niespokrewnionych. O tym, jak szybko konsumpcyjny styl życia jest przejmowany przez Afgańczyków, świadczy fakt, iż we wrześniu 2001 roku koszt wynajmu domu w Kabulu wynosił zaledwie 200 dolarów, a pół roku później zwiększył się piętnastokrotnie¹⁷. Kabuńczycy to praktycznie jedyna w Afganistanie grupa, która ma aktywny i partnerski kontakt ze społecznością międzynarodową. Mieszkańcy afgańskiej prowincji wprawdzie kontaktują się z przedstawicielami wojsk ISAF, jednakże ich relacje ograniczają się do przyjmowania darów, świadczeń i pomocy lekarskiej. Większość kabuńczyków z klasy średniej posiada rodzinę na Zachodzie, a część z nich przybyła do Kabulu z Europy lub Stanów Zjednoczonych dopiero po upadku reżimu talibów.

Jednak społeczeństwo Kabulu składa się także z wielu innych środowisk. Mieszkańcy prowincji licznie przyjeżdżają do stolicy w poszukiwaniu pracy i w nadziei na lepszy byt. Kabul postrzegany jest jako miasto możliwości, nie tylko w zakresie zna-

¹⁶ *Plan upiększania Kabulu potrwa do jesieni*. Por. <http://www.afganistan.waw.pl> [30.05.2008].

¹⁷ Koszt wynajmu domu w dzielnicy Wazir Akbar Chan: wrzesień 2001 – 200\$, marzec 2002 – 3000\$. Cyt. za: P. Clammer, dz. cyt., s. 82.

leżenia zatrudnienia, ale także jako miejsce dostępu do edukacji i opieki medycznej. Nie wszystkim przybyszom z prowincji się wiedzie, czego owocem jest wzrost przestępczości i tworzenie się nowych dzielnic biedy, tak często spotykanych w miastach krajów rozwiniętych. W latach 70. XX wieku takich dzielnic w Kabulu jeszcze nie było, co ukazuje, jak bardzo miasto zmieniło się przez ostatnie dziesięciolecia pod wpływem wojen, a następnie przejawów kultury globalnej. Polski podróżnik, Jerzy Chociłowski, w 1971 roku pisał o Kabulu: „nie ma w nim rozpaczliwej nędzy slumsów ani legionów żebraczych – a to już jak na Azję znaczy dużo”¹⁸. W chwili obecnej większość fotografii współczesnego Kabulu, ukazujących się w prasie lub Internecie, przedstawia prowizoryczne, bardzo ubogie domostwa lub kobiety, dzieci i ludzi kalekich, którzy żebrzą na ulicach lepszych dzielnic miasta.

Pod jednym względem Kabul nie różni się od reszty kraju, mianowicie pomimo liczebności stacjonujących tam żołnierzy sił ISAF, Kabul jest także narażony na zamachy samobójcze, wybuchy min-pułapek i ostrzały konwojów¹⁹. Podobnie jak na prowincji najbardziej cierpi na tym ludność cywilna. Od początku 2008 roku w stolicy doszło do licznych zamachów, m.in. wspomniane już ataki na hotel „Serena” oraz zamach na prezydenta Hamida Karzaja w czasie oficjalnych obchodów 16. rocznicy zdobycia Kabulu przez mudżahedinów [27 kwietnia 2008 r.]. Pomimo szybkiej interwencji policji i wojska, trzy osoby zginęły, wśród nich znajdował się afgański deputowany. Również w maju 2008 roku miały miejsce liczne zamachy samobójcze, w których ginęli funkcjonariusze policji, żołnierze, a także cywile.

Kabul jest samotną wyspą nowoczesności, otoczoną wodami tradycjonalizmu i plemiennych zależności. To niezwykle miasto jest przez samych Afgańczyków nazywane stolicą bez państwa, nie tylko dlatego, że różni się znacznie od reszty kraju, lecz także dlatego, że władza centralna w praktyce rzadko sięga poza miasto. Afgańczycy żyjący na dalekiej prowincji, najczęściej nie widzieli swojej stolicy nawet na zdjęciach. Na prowincji każda dolina i każda, nawet najmniejsza wioska rządzi się własnymi prawami. Dyrektywy z odległej stolicy często są całkowicie ignorowane przez lokalne władze plemienne. Decentralizacja Afganistanu to fakt oczywisty i problem, z którym trudno będzie poradzić sobie władzom tego państwa przez najbliższe lata.

¹⁸ J. Chociłowski, *Rzut oka na Afganistan. Między różowym i czarnym*, „Widnokreśli” 2/236, luty 1971, s. 8.

¹⁹ Według danych z 10.06.2008 w Dowództwie Regionalnym Stolica [Regional Command Capital] w ramach ISAF służy 5900 żołnierzy, <http://> [30.06.2008].